

የሽሪያ ሕግ፣ ምንነቱ፣ መገለጫዎቹ እና ምንጮቹ

አልዩ አባተ ይማም*

አህጽሮተ-ጥናት

ሽሪያ በኢስላም የሃይማኖት ማዕቀፍ ውስጥ የሚገኝ መለኮታዊ የሕግ ሥርዓት ነው። ሽሪያ ሲባል ሁለት የተለያዩ ነገር ግን ቀጥተኛ ዝምድና ያላቸው የሕግ ክፍሎችን ሊወክል ይችላል። አንደኛው ክፍል ለዘርዘር የሽሪያ ድንጋጌዎች አተረጓጎም እና አዳዲስ ሕግጋትን ለመቅረጽ መንደርደሪያ የሆኑ ጥቅል የሕግ ዓላማዎችን (መቃሲድ)፣ መርሆዎችንና ንድፈ-ሐሳቦችን የሚመለከት ሲሆን፣ እነዚህን መሠረተ-ሐሳቦች በመለኮታዊ ምንጮች በማስደገፍ የሚያጠና የሽሪያ ሕግ መሠረተ-ሐሳቦች (ሐሳብ አል-ፊቅሕ)፣ የተሰኘ ጥንታዊና ሰፊ የጥናት መስክ ይገኛል። ሁለተኛው ክፍል፣ በቀዳሚ የሽሪያ ምንጮች ውስጥም ሆነ በሐሳብ አል-ፊቅሕ አማካይነት የተደነገጉ፣ ዘርፈ-ብዙ ግለሰባዊና ማሕበራዊ ግንኙነቶችን የሚገዙ ዘርዘር ሕጎችን (ፊቅሕ) የሚመለከት ነው። የሽሪያ ሕግ ቁርአን፣ ሱናሕ እና አመክንዮአዊ የሕግ ምርምር (ኢጅቲሐድ) የተሰኙ ሦስት ምንጮች ያሉት ሲሆን፣ በእነዚህ ምንጮች ላይ ተመርከብ የተዘረጋው የሕግ ማዕቀፍ አምልኳዊ (ዲባዳት) እና ዓለማዊ (መ-ዓመላት) በሚል ሁለት ምድቦች ተከፍሎ ይታያል። ፡ ዓለማዊ የሽሪያ ሕጎች፣ የማለሰብና የማሕበረሰብ ጥቅም የማስከበር፣ ሰላምና ደህንነትን የማረጋገጥ፣ ጉዳትና እንግልትን የመቀነስና የማስወገድ ዓላማ ያነገቡ ናቸው። የሽሪያ ሕግ በባህርይው የሕብረተሰቡን የሁኔታዎች ለውጥ ተከትሎ ሊሻሻልና ሊለወጥ የሚችልበት የአመክንዮአዊነት፣ የተለማጭነት፣ የነባራዊነት ባህርያት ያሉት የሕግ ማዕቀፍ ነው።

ቁልፍ ቃላት: ሽሪያ፣ ፊቅሕ፣ የሽሪያ ምንጮች፣ ቁርአን፣ ሱናሕ፣ ኢጅቲሐድ፣ ተለማጭነት፣ አመክንዮአዊነት

መግቢያ

ኢትዮጵያ የልዩ ልዩ ብሔረሰቦችና ባህሎች መኾኛ የመሆኗን ያህል የሐይማኖት ብዝሃነትም የሚንጸባረቅባት ሃገር ናት። የሕግ ሥርዓቱም ሲቀረጽ የሃይማኖት ብዝሃነቱን ተከትሎ ሊመጣ የሚችለውን ማሕበረሰባዊ ጥያቄ በሚመልስ አኳኋን ነው። በኢ.ፌ.ዲ.ሪ ሕገ-መንግሥት አንቀጽ 27 መሠረት ማንኛውም ሰው ሐይማኖቱን በግልም ሆነ በቡድን የመስበክ እና የመተግበር መብት እንዳለው ያረጋግጣል። እንደ ኢትዮጵያ ባሉ የፌዴራል ሥርዓተ-መንግሥት በሰፊነባቸው ሃገራት ውስጥ ሐይማኖትን በግልም ሆነ በሕብረት እንዲሁም በተቋማዊ ቅርጽ የማራመድ መብት ካለው የብዝሃነት እውነታ እና ዓለማዊ አስተዳደር (Secular Governance) ጋር ተጣጥሞ የሚተገበርበትን ሁኔታ ከንድፈ-ሐሳባዊ የሕገ-መንግሥት ዳሳሳዎች ጀምሮ፣ የሰብዓዊ መብቱን ትንታኔ እንዲሁም ዓለም-አቀፍ ተሞክሮዎችን መሠረት በማድረግ ከሃገራችን እውነታ አኳያ ጥናት ሊደረግበት የሚገባ

* (LL.B, LL.M, PhD Student, School of Law, Bahir Dar University) Email: alyuabate09@gmail.com

ርዕሰ-ጉዳይ እንደሆነ እየጠቆምኩ፤ የዚህ ጥናት ዓላማ የኢ.ፌ.ዲ.ሪ ሕገ-መንግሥት በፈቀደው ወሰን ውስጥ በመሆን የሽሪዓ ሕግ፣ የሕግ ሥርዓቱ አካል በሆነው መጠን ሽሪዓዊ ፍትሕን ለመስለሙ ማህበረሰብ እንዲያደርሱ በተቋቋሙ የፌዴራልና የክልል የሽሪዓ ፍርድ ቤቶች እና ለሰፊው የኢትዮጵያ ሙስሊም ማህበረሰብ የሽሪዓን ምንነትና ባህርያት፣ በምንጮቹና መሠረታዊ የሕግ መርሆዎቹ ላይ ግንዛቤ መፍጠር ነው።

1. የሽሪዓ ሕግ ምንነት

1.1. ሽሪዓ እና ፊቅሕ

በሱሉል አል-ፊቅሕ እና በፊቅሕ ጥናት ውስጥ 'ሽሪዓ' እና 'ፊቅሕ' የተሰኙት ቃላት የኢስላምን የሕግ ክፍል ለማመልከት አንዱ ሌላውን እየተካ በተለዋዋጭነት ጥቅም ላይ የሚውሉ ቢሆንም፣ ሙያዊ አገባባቸውን ስንመለከት የተለያዩ ሆነው እናገኛቸዋለን። ሽሪዓ ሲባል በመለኮታዊ ራዕይ (ወሀይ) የተገለጸውን፣ በቁርአን እና በሱናሕ ውስጥ የሚገኙትን የሕግ ድንጋጌዎች የሚመለከት ሲሆን፣ ፊቅሕ ደግሞ የኢስላምን የሕግ ክፍል የሚያመለክት ቢሆንም በሕግ ሊቃውንት የሕግ ምርምር (ኢጅቲሒድ) ያደገውን የሕግ ክፍል የሚወክል ነው። ስለዚህ ሽሪዓ የወሀይ ውጤት ሲሆን፣ ፊቅሕ ደግሞ የምሁራን የምርምር ወይም የሕግ አመክንዮ (ኢጅቲሒድ) ውጤት ነው። በተጨማሪም ማንኛውም ኢጅቲሒድ መሠረቱና መነሻው ቁርአናዊ የሕግ ድንጋጌዎች (ኢያሕ አል-አህያም/ፊቅሕ አል-ቁርአን) ወይም የሀዲስ የሕግ ድንጋጌዎች (ኢሃዲስ አል-አህያም) ወይም በጥቅሉ መለኮታዊ ምንጭ በመሆኑ ፊቅሕ በራሱ የሽሪዓ መሠረቱን የጠበቀ እንደሆነ ይገነዘባል።¹

የኢስላም ቀዳሚ ምንጮች በሆኑት ቁርአን እና ሱናሕ የተደነገጉት ሕጎች ብዛት በኢጅቲሒድ (ፊቅሕ) ካደገው ከኒያ ሲታይ በጣም ጥቂት ነው። ቁርአን በጠቅላላው ካሉት 6235 አናቅጽ መካከል 350 ያህሉ ብቻ ሕግ-ነክ ድንጋጌዎች ሲሆኑ፣ ቀሪውና ሰፊው የቁርአን ክፍል በእምነት እና በግብረ-ገብነት ጉዳዮች ላይ የሚያጠነጥን ነው።² ስለዚህ ቁርአን እና ሱናሕ የሕግ ፍልስፍናዎቹንና መርሆዎቹን በመዘርጋት ለሰፊው የፊቅሕ ማዕቀፍ መሠረት ቢሆኑም፣ የሰውን የዕለት-ተዕለት እንቅስቃሴ በመግዛት ረገድ በማይነፃፀር ደረጃ መጠነ-ሰፊ የኢስላም ድንጋጌዎች የተዘገጉት በወሀይ (ሽሪዓ) አማካይነት ሳይሆን በፊቅሕ (ኢጅቲሒድ) የሕግ ምርምር አማካይነት ነው።³

የሽሪዓ እና የፊቅሕ ድንጋጌዎች፣ ለኢጅቲሒድ ካላቸው ተገዥነት አንጻር፣ በሁለት ምድቦች ተከፍለው ሊታዩ ይችላሉ፤ አምልኳዊ የሽሪዓ ሕግጋት (ዲባዳት) አንደኛውን ክፍል የሚይዝ ሲሆን፣ በዚህ ምድብ ሥር የሚመደቡት ሕግጋት ከዕለት ተዕለት የሰው እንቅስቃሴ ጋር ያልተያያዙ፣ የአምላክ ታዛዥነትን እና ተገዥነትን ለማሳየት የሚፈጸሙ የአምልኮ ሥርዓቶች ናቸው። ሁለተኛው ምድብ፣ ከሰው የርስበርስ ግንኙነትን ለመግዛት የተደነገጉ የሽሪዓ እና የፊቅሕ ሕግጋቶች (ሙዓመላት) ናቸው። የአምልኮ ሕግጋት ትንታኔዎች ዐቢይ በሚባሉት በ/ላክ (ሥግደት)፣ /ዘክ (አስገዳጅ ምጽዋት)፣ በሀጅ ወዘተ. የአምልኮ ተግባራት

¹ Mohammad Hashim Kamali, Source, Nature and Objectives of Shariah, *Islamic Quarterly*, Vol. 33 (1989), p. 216.

² Ibid.

³ Ibid.

ርዕስ ስር የሚብራሩ ሲሆን፤ በእነዚህ ርዕሰ-ጉዳዮች ላይ የሚደረገው የሕግ ትንታኔ እምብዛም ልዩነት አይንጸባረቅበትም።⁴ ለዚህም ዋነኛ ምክንያቱ አምልኳዊ ሕጎች በኑሶሳ (ግልጽ የቁርአንና የሱናሕ ድንጋጌዎች) እንደተገለጹ በቀጥታ ተግባራዊ የሚደረጉ በመሆኑ ነው። የሙዓመላት ሕጎች በአንፃሩ ለመጠነ-ሰፊ ኢፎቲካዊ በራቸው ክፍት የሆነ እና የኢስላም ሕግ ተለዋዋጭነት እና ነባራዊነት ባህርይ የሚንጸባረቅባቸው የሕግ ዓይነቶች ናቸው።

1.2. አቢይ ርዕሰ-ጉዳዮች እና አመዳደቦች

የኢስላም ሕግ በቀዳሚ ምንጮች ውስጥ እንደተደነገገው (ሸሪዓ) ወይም በሊቃውንት ምርምር (ኢፎቲካዊ) እንደተለየው (ፊቅሕ - *The Corpus Juris of Islamic Law*) በሁለት ምድቦች ተከፍሎ ይታያል። ይህ የሁለትዮሽ የኢስላም ሕግ አመዳደብ በአራቱም የሱኒ የሕግ ትምህርት ቤቶች (መሃሐዝ)⁵ እና በሸሪዓ የሕግ ክፍሎች ዘንድ ተቀባይነት ለማግኘት ችሏል። *ዲባዳት* (አምልኮዎችን) የሚመለከቱ ሕግጋት አንደኛውን ምድብ የሚይዙ ሲሆን፤ እነዚህ ሕጎች ሰው ለፈጣሪው ሲል (ለራሱ ሲል) የሚፈጽማቸው አምልኳዊ ክንውኖችን የሚገዙ ሥነ-ሥርዓቶችን የሚዘረጉ ናቸው።⁶ በሁለተኛው ምድብ ስር የሚመደቡት ደግሞ ዓለማዊ የሕይወት እንቅስቃሴዎችን እና ግንኙነቶችን (ሙዓመላት) የሚገዙ ሕጎች ሲሆኑ፤ የእነዚህ ሕግጋት ዓላማ ለሰው ጠቀሜታን ማስገኘት ወይም ጉዳትን ማስወገድ (መሰላሃሕ) ነው።⁷

የዲባዳት ሕጎች በመርሕ ደረጃ በምርምር ሊተነተኑና ተጨማሪ ሥርዓቶች ሊታከልባቸው አይችሉም፤ ምክንያቱም ሕጎቹ የተደነገገብት ምክንያትና ዓላማ በአመክንዮአዊ ምርምር በርግጥ ሊደረስበት የማይችል በመሆኑ፤ እና በአምልኳዊ ክንውኖች ሂደት ውስጥ ምላሽ ሊያገኙ የሚገቡ፤ በሰው ዓለማዊ ሕይወት ውስጥ ችግርን ሊጋርጡ የሚችሉ ጭብጦች ሊፈጠሩበት የማይችል በመሆኑ ነው። የዲባዳት ሕግጋት ጥቅል የድንጋጌ ምክንያታቸው (*ዲላል*) አንድ ግለሰብ ለፈጣሪው ያለውን ታዛዥነትና ተገዥነት መለካት በመሆኑ፤ ከአያንዳንዱ የአምልኮ ሕግ ጀርባ ያለውን ምክንያት (*ዲላሕ*) በመመርመር ለሌላ አመክንዮአዊ የሕግ ምርምር (ኢፎቲካዊ) መነሻ ለማድረግ የሚቻልበትን ዕድል ማግኘት አይቻልም፤ ስለሆነም አምልኳዊ ሕጎች በኑሶሳ (ግልጽ የቁርአንና የሱናሕ ድንጋጌዎች) እንደተገለጹ በቀጥታ ተግባራዊ የሚደረጉ ይሆናሉ።⁸

የሙዓመላት ሕግጋት ደግሞ ከማህበረሰቡ ወቅታዊ ተጨባጭ ችግሮች አኳያ መፍትሔ የማይሰጡ ወይም ለሚነሱ ጥያቄዎች ምላሽ የማይሰጡ ሆነው ከተገኙ፤ በኢፎቲካዊ አማካይነት አዲስ ድንጋጌዎች ሊታከልባቸው፤ ወይም ራሳቸው ሊሻሻሉ ወይም ሊቀየሩ ይችላሉ። ስለዚህ የዲባዳት ሕግጋት ኢፎቲካዊ የማይተገበርባቸው ሲሆን፤ የሙዓመላት

⁴ Mohammad Hashim Kamali, *Sharia Law: An Introduction*, Oneworld Publications (2008), p. 43.

⁵ በሱኒ መስሊም ውስጥ ካሉ የፊቅሕ ት/ቤቶች ትምህርት ቤቶች መካከል አራቱ ማለትም ሆነ፡ ሻፊዒ፣ ማሊኪ እና ሆንበሊ ቀዳሚውን ስፍራ ይዘዋል። በሺያ መስሊም ውስጥም እንዲሁ፤ ልዩ ልዩ የሕግ እሳቤ ትምህርት ቤቶች ይገኛሉ። በሸሪዓ ታሪካዊ አንሳስ እና በሸሪዓ ትምህርት ቤቶች እድገት ላይ ሰፊ ያለ ግንዛቤ ለመያዝ፤ ኃልዩ አባተ፤ የሸሪዓ እድገትና ቀዳሚ የሕግ ትምሕርት ቤቶች፤ ከኢትዮጵያዊ ምልክታዊ ጋር፤ *Haramaya University Law Review* 8 (2019) ያንበቡ።

⁶ Kamali, Source, Nature and Objectives of Shariah, *Supra* note 1.

⁷ Ibid.

⁸ Ibid.

ሕግጋት ደግሞ ለኢ.ፌ.ዲ.ሪ ተገዢና ክፍት ናቸው።⁹ በሁለቱ የኢስላም የሕግ ክፍሎች መካከል ያለው ልዩነት ባህርያዊ ብቻ ሳይሆን፤ ተጨባጭ የሆነ ሕግ ውጤት ልዩነትም አላቸው። ይኸውም፤ የአምልኮ ሕግጋት በፍትሕ ተቋማት አማካይነት አፈጻጸም ሊያገኙ የማይችሉና ዳኝነት ሊጠየቅባቸው የማይችሉ (*Non-justiciable*) መሆናቸው ነው። ዲባዳት የአምላክንና የግለሰብን ቀጥተኛ ተዋረዳዊ ግንኙነት የሚመለከቱ እና በተጓዳኝ ያለ የግለሰቦች ወይም የሕዝብ ጥቅም ጣልቃ ሊገባበት የሚችልበት እድል የሌለ በመሆኑ፤ በፍርድ ቤት ወይም በመንግሥት የፍትሕ አስተዳደር ሥርዓት አማካይነት ተፈጻሚ ሊደረጉ አይችሉም። የሙዓመላት ሕጎች ደግሞ መነሻ ዓላማቸውም ሆነ ጥሰት ቢፈጸም የሰውን ምድራዊ ሕይወት በቀጥታ የሚዳስሱ በመሆናቸው በፍርድ ቤት ሊዳኙ የሚችሉ (*Justiciable*) ናቸው።¹⁰

የዲባዳክ ሕግጋት እንደገና በአምስት ንዑስ ክፍሎች ሥር ይተካተታሉ፤ እነዚህም ንጽህና (*ጦሐራሕ*)፤ ሶላህ (*ሥግደት*)፤ ጸም፤ የሐጅ ጉብኝት እና አስገዳጅ ምጽዋት (*ቡሃሕ*) ናቸው። ሁሉም የፊቅሕ ድርሳናት ማለት ይቻላል በዲባዳክ የሕግ ማብራሪያዎች የሚጀምሩና የሕግ ትንታኔዎቻቸው በእነዚህ አምስት አቢይ የዲባዳት ርዕሶች ሥር ተደራጅተው የቀረቡ ናቸው።¹¹

የሀገሪ የሕግ ትምህርት ቤት ሊቅ የሆኑት ኢብን ዐቢዲን አጠቃለው እንዲስቀመጡት፤ ኢስላም ማለት፤ የቀኖናዎች (የእምነት ማዕዘናት - *ኢዕቲቃዳት*)፤ የሥነ-ምግባር እሴቶች (*አዳብ*)፤ አምልኳዊ ተግባራት (*ዲባዳት*)፤ ግለሰባዊ ግንኙነቶች (*ሙዓመላት*) እና የወንጀል ሕጎች (*ዑቁባት*) ድምር ሥርዓት ነው።¹² የመጀመሪያዎቹ ሁለቱ በሕግ ክፍል ሥር ሳይሆን በእምነት (*ዓቂዳክ*) ሥር የሚመደቡ ሲሆኑ ዲባዳት (አምልኮዎች) በምግባር የሚከወኑ እና ራሳቸውን ችለው መቆም የሚችሉ የአመለካከት ወይም የእምነት እሳቤዎች ባለመሆናቸው፤ የፊቅሕ አካል መሆናቸው አግባብነት አለው። ቀሪዎቹ ሁለቱ፤ ማለትም ሙዓመላት (ግለሰባዊ) እና ዑቁባት (ወንጀል) ጉዳዮች የሕግ አጀንዳዎች መሆናቸው ግልጽ ነው። በ*ኢዕቲቃዳት*፤ *አዳብ* እና *ፊቅሕ* (*ዲባዳት* እና *ሙዓመላት*) መካከል ያለው ልዩነት፤ ጉዳዮች ለዳኝነት ቀርበው ሕጋዊ መፍትሔ ሊሰጣቸው ከመቻላቸው አኳያ (*Functional Approach*) ታይተው መሆኑን ይገነዘባል፤ አለበለዚያ አንድን ሰው አምልኳዊ ተግባራትን እንዲፈጽም የሚያደርገው በቅድሚያ የያዘው የእምነት ቀኖና ነው፤ እንዲሁም አምልኳዊ ክንውኖች በፈጣሪ ዘንድ ጽኑነት ይኖራቸው ዘንድ በትክክለኛ የእምነት ጽንሰ-ሐሳብ ላይ የተገነቡ መሆን ይጠበቅባቸዋል። በመሆኑም፤ ከላይ የተገለጹት ምድቦች የአንድ የሃይማኖት ማዕቀፍ አካል በመሆናቸው፤ እርስበርሳቸው የጠበቀ ትስስር እንዳላቸው ሊዘነጋ አይገባም።

የሙዓመላት ሕጎች ከዲባዳት የሚለዩት፤ የአምልኮ ተግባራትን በመከወን የሚገኘውን መለኮታዊ ምንዳ የሙዓመላት ሕግጋትን በመተግበር የማይገኝ በመሆኑ ሳይሆን፤ ሕጎቹ እስከተፈጸሙ ድረስ ለተግባሩ መነሻ የሆነው አሳብ (*ኒያሕ*) ለዳኝነት አወሳሰን ታሳቢ የማይደረግ መሆኑ ነው። ስለሆነም ሙስሊም (አማኝ) ያልሆነ ሰው ቢሆን እንኳ

⁹ Ibid.

¹⁰ Ibid, p. 217.

¹¹ Kamali, *Sharia Law: An Introduction*, supra note 4, pp. 43-44.

¹² Ibid, p. 44.

መፃመላት ሕጎችን እስከተገበረ ድረስ፣ በሽሪዓ ፍርድ ቤት እይታ ሕጉ እንደተፈጸመ የሚቆጠር ይሆናል።¹³ ዓለማዊ ሕጎች በትክክለኛው አሳቤ-መለኮት (*ኒዶሕ*) ወይም ለፈጣሪ ታዛዥ ለመሆን በሚል የተፈጸሙ ከሆነ በፍርድ ቤት አይን ሕጉ እንደተፈጸመ ከመቆጠሩ በላይ እንደ አምልኪዊ ተግባራት ሁሉ መንፈሳዊ ፋይዳ ማስገኘት ይችላሉ። ባጭሩ በመንፈሳዊ (የእምነት) እና በሕግ መካከል ልዩነት ሲፈጠር፣ ከጽንሰ-ሐሳባዊ ትንታኔው አኳያ፣ እና ከዳኝነት እና ከአፈጻጸም አንፃር ካለው ልዩነት በመነሳት እንጂ በመካከላቸው ሊኖረው የሚችለው አሳባዊ (ሥነ-አዕምሯዊ) እና መለኮታዊ ትስስር እንደተጠበቀ መሆኑን ይገነዘባል።

2. የሽሪዓ ምንጮች

የሽሪዓ ምንጮች በመለኮታዊ ራዕይ የተገለጹ (*Revealed*) እና አመክንዮአዊ (*Rational*) ተብለው በሁለት ምድብ ሊከፈሉ ይችላሉ። የራዕይ ምንጮች የሚባሉት ቅዱስ ቁርአን እና ሱናክ ናቸው። አመክንዮአዊ ምንጮች ወይም አስረጂዎች በቁጥራቸው ብዙ ሲሆኑ በሰው አዕምሯዊ ምርምር (*ኢጅቲሐድ*) ላይ የተመሠረቱ ናቸው፤ ስለሆነም ሦስተኛው የሽሪዓ ምንጭ በጠቅላይ ቃል *ኢጅቲሐድ* ነው ማለት ይቻላል።¹⁴ *ኢጅቲሐድ* የተለያየ ቅርጽ እና በተለያዩ የሕግ ንድፈ-ሐሳቦች ላይ ሊመሰረት ይችላል። ለምሳሌ፣ በ*ዲዩስ* (*ምስሰሎአዊ*/analogy/ አመክንዮ)፣ *ኢስቲህሳን* (ርትዕ)፣ *ኢስቲስሃብ* (የቀጣይነት ግምት) ወዘተ. ይገኙበታል።¹⁵ *ኢጅቲሐድ* ግለሰባዊ ወይም ቡድናዊ (የወል) ቅርጽ ሊይዝ ይችላል። የሕግ ምርምሩ የተደረገው በአንድ ብቁ በሆነ የሽሪዓ ሊቅ (*መጅቲሐድ*) ከሆነ ግለሰባዊ *ኢጅቲሐድ* ሲሆን፣ በብዙኃን ሊቃውንት የተንጸባረቀ፣ የቀድሞ ወይም ዘመናዊ፣ አቋም ሲሆን ደግሞ *ኢጅማዕ* ይባላል።¹⁶

2.1. ቁርአን

ቁርአን በቀዳሚ ምንጭነቱ በውስጡ የያዛቸው የሕግ ድንጋጌዎች በጣም ጥቂት እንደመሆናቸው እንደ ሕግ ሰነድ ሊወሰድ አይችልም። ቁርአን እንደ ሕግ መጽሃፍ ሳይሆን ራሱን ተግሳጽ (*ዘክር*)፣ መመሪያ (*ሁዳ*) በተሰኙ ሥያሜዎች ይጠራል። *ኢዮት አል-አህዛም* የሚባሉት የቁርአን የሕግ ድንጋጌዎች፣ ከአጠቃላይ 6235 አናቅጽ መካከል ወደ 350 የሚሆኑትን ብቻ ይይዛሉ። እነዚህ ቁርአናዊ ሕጎች ለሰፊው የ*ኢጅቲሐድ* ድርሳን መንደርደሪያ በመሆን የቁርአኑን የሕግ ፍልስፍና ይመሠርታሉ።¹⁷

ከ350 የሕግ አንቀጾች መካከል 140 የሚሆኑት እንደ *ሶላክ*፣ *ሀጅ*፣ *ዘካክ* እና *ሰደቃክ*፣ መሐላ ለመሳሰሉ አምልኪዊ ተግባራት የአፈጻጸም ሥነ-ሥርዓቶችን የሚደነግጉ ናቸው። ወደ 70 የሚሆኑ አንቀጾች ደግሞ ጋብቻን፣ ፍቺን፣ አባትነትን፣ የልጅ አያያዝን፣ ቀለብን፣ ውርስን እና ኑዛዜን የሚመለከቱ የቤተሰብ ድንጋጌዎች ናቸው። ወደ 30 የሚሆኑ አንቀጾች ደግሞ የወንጀል ድርጊቶችን እና ቅጣቶችን የሚደነግጉ ናቸው። 10 የሚሆኑ አንቀጾች

¹³ Ibid, pp. 47-48.

¹⁴ Kamali, Source, Nature and Objectives of Shariah, *supra* note 1, p. 219.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ አልዩ አባተ ይማም፣ ቀዳሚው የሽሪዓ ሕግ ምንጭ - ቁርአን፣ *Hawassa University Journal of Law*, Volume 2, (July 2018), ገጽ 133።

ደግሞ ኢኮኖሚያዊ ጉዳዮችን፤ የአሰሪና ሰራተኛ ጉዳዮችን የሚመለከቱ ናቸው።¹⁸ በቁርአን ውስጥ በሚገኙ አይታዩም አል-አህዛም ብዙም ሆነ የጉዳዮችን ዓይነት መሠረት በማድረግ የተቀመጠው አጋዝ ላይ የምሁራን ልዩነት ያለ ሲሆን፤ ልዩነቱ ሊፈጠር የቻለው ጥቂቶቹ የሕግ አንድምታ አለው ብለው የተስማሙበት አንድ የቁርአን አንቀጽ ላይ ሌሎች ደግሞ የሕግ አስረጃጅነት የለውም በሚል ሳይቀበሉት ይቀራሉ፤ አንዳንዶቹ ከቁርአናዊ ታሪኮች እና ዘይቤያዊ አገላለጾች ላይ ሳይቀር የሕግ ብያኔዎችን ይቀስማሉ።¹⁹ ያም ሆኖ ቁርአናዊ የሽሪዓ ድንጋጌዎች ቁጥራቸው ከላይ ከተጠቀሰው እምብዛም የማይርቅ መሆኑን ይገነዘባል።

ቁርአናዊ የፊቅሕ ሕግጋት በአብዛህኛው ልዩና ዝርዝር ከመሆን ይልቅ ጥቅል እና የመርሆነት ባህርይ ያላቸው ናቸው፤ ይህ ባህርያቸው ዘርፈ-ብዙውን የሰው የዕለት-ተዕለት እንቅስቃሴ እና መስተጋብር ለመቆጣጠር እና በኢጅቲሓድ አማካይነት ገዢ ሕግጋትን ለመዘርጋት የንድፈ-ሐሳብ መሠረት ይጥላል።²⁰ ከቁርአናዊ ጥቅል የፊቅሕ መርሆዎች ላይ በመመርኮዝ ሌሎች የኢጅቲሓድ መርሆዎችን በመለየት፤ ከእነዚህ መርሆዎች ላይ ሌሎች ዝርዝር እና ልዩ ልዩ ድንጋጌዎችን ለማውጣት አመቺ ሆኗል። ይህም የቁርአኑን የሕግ ፍልስፍና ምጡቅነትና እና በዘመን የማይወሰን ገዢነቱን ያረጋገጠ የሕግ ሥልጣኔ መገለጫ ነው። የልዩ ድንጋጌዎቹ ዓላማ፣ ለጥቅል የሕግ መርሆዎቹ የአተረጓጎም ማሳያ በመሆን በምሳሌነት የቀረቡ ናቸው። ቁርአን የመጀመሪያው የሽሪዓ ምንጭ እንደመሆኑ፤ በሁሉም የሕግ ርዕሰ-ጉዳዮች ላይ ጠቅላላ መርሆዎችንና መሪ ሕጎችን አካትቷል። እነዚህ ጥቅል መርሆዎች ደግሞ፤ ሙሉ በሙሉም ባይሆን በሱናሕ ተብራርተዋል፤ ከዚህ ውጪ ያለው ለኢጅቲሓድ ምሁራዊ ጥረት የተተወ ነው።²¹

በተጨማሪም የቁርአን ሕግጋት ልዩ ከመሆናቸው እና ካላቸው ግልጽነት አንፃር ቀጥረ (ወሳኝ/ግልጽ- *Definitive*) እና ሰረ (አሻሚ - *Speculative*) ተብለው በሁለት ሊመደቡ ይችላሉ። ቀጥረ የቁርአን ድንጋጌዎች ልዩ እና የተብራሩ በመሆናቸው ትርጉም አያስፈልጋቸውም፤ ስለሆነም ለኢጅቲሓድ ክፍት አይደሉም። ሰረ የቁርአን ድንጋጌዎች ደግሞ ብዙውን የቁርአን የሕግ አንቀጾች የሚይዙ፤ እና ከቋንቋቸውም ሆነ ከሚያነሱት ሐሳብ አንፃር ግልጽ ባለመሆናቸው ለትርጉም ክፍት ናቸው። እነዚህ ሰረ የቁርአን አንቀጾች ለሰፊው የኢጅቲሓድ እንቅስቃሴ መነሻ ማዕቀፍ በመሆን ያገለግላሉ።²²

2.2. ሱናሕ

ሱናሕ ከቁርአን በመቀጠል በሁለተኛ ደረጃ የሚገኝ ኢስላማዊ የእምነትና የሕግ ምንጭ የሆነውን ነቢያዊ ፈለግ አርዳያነት የሚወክል ነው።²³ ስለሆነም ሱናሕ በይዘቱ አስገዳጅ (ዋጅ/ሰራዊት) ወይም ፍቁድነትን ወይም ሌሎች የሽሪዓ ድንጋጌ ቅርጾችን (ሁክም አሽ-ሸርዒ) ሊይዝ ይችላል። በሥነ-ቃላዊ ዘገባ (ሁዲስ) አማካይነት ከነቢዩ ሙሀመድ ወደ ባልደረቦች

¹⁸ ዝኒ ከማሁ፣ ገጽ 134።

¹⁹ ዝኒ ከማሁ።

²⁰ ዝኒ ከማሁ፣ ገጽ 145-146።

²¹ Mohammad Hashim Kamali, *Principles of Islamic Jurisprudence*, The Islamic Texts Society (1991), p, 32.

²² Kamali, Source, Nature and Objectives of Shariah, *supra* note 1, p. 221.

²³ አልዩ ከባታ ይማም፣ ሱናሕ፡ ሁለተኛው የሽሪዓ ሕግ ምንጭ፣ *Hawassa University Journal of Law*, (2018), Vol. 2, ገጽ 151.

(ሶሃቢያን) እና የዘመኑ ማህበረሰብ፣ ከዚያም ወደ ተከታይ ትውልዶች በቃል እንዲሁም በመጠኑም ቢሆንም በጽኑነት ተላልፎ ወደ እኛ የደረሱ ነቢያዊ ንግግሮችን፣ ተግባራትን፣ ተቆጥቦዎችን፣ እንዲሁም ግላዊ ዝንባሌዎችንና ምርጫዎችን የሚይዝ ነቢያዊ ፈለግ ነው።

24

ሱናክ (ሀዲስ) የሽሪላንካ ምንጭ በመሆኑ ላይ፣ እና ክልክል እና የተፈቀደ (ሀላል እና ሀራም) የማድረግ አቅሙ ከቁርአን ጋር የሚስተካከል እንደሆነ ዐብማእ በአንድ ድምጽ ይስማማሉ። ለዚህም ተጠቃሹ ምክንያት በነቢዩ ሙሀመድ በኩል የሚተላለፉ ትዕዛዞችና ክልከላዎች ምንጫቸው ከአምላክ በመሆኑና፣ ለነቢዩ ትዕዛዝ ተገዥ መሆኑ ለአምላክ መታዘዝ ማለት እንደሆነ በራሱ በቁርአን ውስጥ በተደጋጋሚ የተገለጸ በመሆኑ ነው።²⁵ አል-ገዛሊ እንዳብራሩት ለነቢዩ ሙሀመድ የሚደርሷቸው አምላካዊ ራዕዮች ከፊሉ የቁርአን፣ ከፊሉ ደግሞ የሱናክ ቅርጽ ይይዛሉ። በሁለቱ መካከል ያለው ልዩነት ቁርአን ቃል በቃል ከአምላክ የወረደ ፍጹም የፈጣሪ ቃል (ወህይ ሂሐር) ሲሆን፣ ሱናክ ደግሞ ሐሳቡ በመለኮታዊ ራዕይ ለነቢዩ የተገለጸ፣ በቋንቋዊ አገላለጽ ደግሞ የነቢዩ ሙሀመድ እንደሆነ (ወህይ ባጢን) ብዙኃን ምሁራን ይስማማሉ።²⁶ ቁርአን ከአምላክ እንደወረደ ቃል በቃል በጽሁፍ የሰፈረ እና የተረጋገጠ እንደሆነ የሚታመን በመሆኑ፣ እና እስካለንበት ትውልድ ድረስም ቢሆን በይዘቱ ላይ ምንም አይነት ውሃ የሚያነሳ ጥርጣሬ ሳይነሳበት ተጠብቆ የደረሰ በመሆኑ ቁርአንን በተመለከተ የተዓማኒነት ምዘና ማዕቀፍ ማዳበር አስፈላጊ አልነበረም።²⁷ ከነቢዩ ሕልፈት ብዙም ሳይርቅ ከሦስት ዐሥርተ-ዓመታት (በ40 ዓመተ-ሐይራ) በኋላ በልዩ ልዩ ፖለቲካዊ እና ቡድናዊ የእምነት አቋሞች ምክንያት የሐሰት ሀዲሶች መፈጠራቸው፣ እንዲሁም ዋነኛው የሀዲስ አሰባሰብ እና በጽሁፍ መስፈር የተከናወነው ከሐይራ ከአንድ ምዕተ-ዓመት በኋላ በመሆኑ፣ ከነቢዩ ተገኙ የሚባሉ ሀዲሶች፣ በይዘታቸው እና በአዘጋገባቸው ላይ የተዓማኒነት ጥያቄዎች እንዲነሳባቸው ምክንያት ሆኗል።²⁸ በመሆኑም የሀዲስ ዘገባዎች ተዓማኒ እና በተከታታይ እማኞች የተላለፈ (መተዋደር) ሊሆን፣ ወይም ደግሞ በተዓማኒነት ደረጃው አጠራጣሪ (አሃድ) ሊሆን ይችላል።²⁹ በየትኛውም የአዘጋገብ አይነት ቢሆን፣ ሀዲሶች የሽሪላንካ ምንጭ (አስረዲ) ሆነው የሚቀርቡ መሆናቸው አስራካሪ አይደለም።³⁰

ሱናክ እንደ ሽሪላንካ ምንጭ፣ የሕግ ድንጋጌዎችን በሦስት ደረጃዎች ሊደነግግ ይችላል። አንደኛ፣ በቁርአን የተገለጹ መርሆዎች እና ልዩ ድንጋጌዎችን በድጋሚ በሀዲስ ሲገለጹ እና ሲጠናከሩ ነው። በዚህ ሚናው ሀዲስ በቁርአን ከተደነገገው ድንጋጌ ላይ የሚጨምረው አዲስ ፍሬ-ሐሳብ ባይኖርም፣ ቁርአናዊ ድንጋጌዎችን በተለየ አነጋገር በመግለጽ ለአረዳድ ቀላል እንዲሆኑና አጽንኦት እንዲያገኙ ያደርጋል። ሁለተኛው የሱናክ የምንጭነት ሚና በቁርአን የተገለጹ መርሆዎችና ድንጋጌዎችን ወይም ግልጽ ያልሆነውን የቁርአን የሕግ ክፍል

²⁴ ዝኒ ከማሁ

²⁵ Kamali, Source, Nature and Objectives of Shariah, *supra* note 1, p. 222. ቁርአን፣ 4:80 እና 59:7 ይመለከታል።

²⁶ Kamali, *Principles of Islamic Jurisprudence*, *supra* note 21, p. 14.

²⁷ አልዩ፣ ቀዳሚው የሽሪላንካ ሕግ ምንጭ፣ ግርጌ ማስታወሻ 17፣ ገጽ 131-132 ይመለከታል።

²⁸ አልዩ፣ ሱናክ፡ ሁለተኛው የሽሪላንካ ሕግ ምንጭ፣ ግርጌ ማስታወሻ 23፣ ገጽ 161-162።

²⁹ ዝኒ ከማሁ፣ ገጽ 181-185።

³⁰ Kamali, *Sharia Law: An Introduction*, *supra* note 4, pp. 23-24.

ግልጽ በማድረግ ነው። ለምሳሌ፣ የቁርአንን ጥቅል ድንጋጌ (ዐም) ልዩ (ኀሰ) በማድረግ፣ ያልተገደበውን (መጥለቅ) የተገደበ/የተወሰነ (መቀያይ) በማድረግ ያብራራሉ። አብዛኛው የሀዲስ ዘገባ በእነዚህ ሁለት ምድቦች ሥር የሚወድቅ ሲሆን፣ እነዚህ ሀዲሶች (አሃዲስ) በአረጋጋጭነትም ሆነ በአብራሪነት ሚናቸው የቁርአን አካል እንደሆኑና ከቁርአን ተነጥለው ሊታዩ እንደማይችሉ ምሁራን ያስገነዝባሉ። ሦስተኛው የሀዲስ ሚና በቁርአን ያልተገለጸን አዲስ ሕግ በሀዲስ ሲደነገግ ነው፤ የዚህ አይነት ሀዲሶች መሥራች ሀዲሶች (ሱናሕ አል-መ-ሐሲሳሕ) ይባላሉ፤ ከቁርአን ጋር ትስስር ሳይኖራቸው፣ ራሳቸውን ችለው የሚቆሙ የሕግ ምንጮች ይሆናሉ።³¹

2.3. ኢጅቲሒድ

በሦስተኛ ደረጃ የሽሪዓ ምንጭ ሆኖ የሚቀመጡት አመክንዮአዊ አስረጃዎች ወይም በሕብር ስማቸው ኢጅቲሒድ ናቸው።³² ኢጅቲሒድ ማለት በልዩ ልዩ ጭብጦች ላይ ሕግጋትን ከምንጮቹ ለመቅሰም፣ በሽሪዓ ሊቅ (መጅቲሒድ) የሚደረግ ምሁራዊ - አመክንዮአዊ ጥረት ማለት ነው።³³ ኢጅቲሒድ በአንድ በኩል ምንጮችን በማጣቀስ፣ በመተርጎም፣ በመተንተን፣ ሕግጋትን መለየት ሊሆን ይችላል። በሌላ በኩል ደግሞ በአንድ ርዕሰ ጉዳይ ላይ የሽሪዓውን አቋም መግለጽ (ፈትዋ) ማለት ሊሆን ይችላል። ስለዚህ ኢጅቲሒድ ቀዳሚ የሽሪዓ ምንጮችን በመተርጎም ሂደት ለአንድ የሕግ ጥያቄ ብይን ላይ መድረስ ሊሆን ይችላል። በዚህ አይነቱ ኢጅቲሒድ እንደ ጭብጥ የተያዘው ጉዳይ መፍትሔ ቀድሞ በቀዳሚ ምንጮች ውስጥ ተለይቶ ወይም በግልጽ ያልተቀመጠ ቢሆንም ለችግሩ ፍንጭ የተመለከተ ሲሆን በዚህ መንደርደሪያ ሐሳብ ላይ በመመርኮዝ የሕግ ትርጉም (ትርጉማዊ ኢጅቲሒድ) ለመስጠት ይጋብዛል። ጭብጡ ከነአካቴው በምንጮች ውስጥ ያልተወሳ ከሆነ፣ ጠቅላላ የሽሪዓ ዓላማዎችን (መቃሲድ አሹሽረዓሕ) መሠረት በማድረግ አዲስ ፍርድ (ሁክም) ላይ የመድረስ ወይም በሌላ አገላለጽ አዲስ የሽሪዓ ሕግ ለመቅረጽ የሚደረግ አመክንዮአዊ የምርምር ሂደት ደግሞ ፈጠራዊ ኢጅቲሒድ ይባላል።³⁴

ኢጅቲሒድ የቁርአን እና የሱናሕ የሕግ መርሆዎችና ድንጋጌዎችን ከየወቅቱ እና ከማህበረሰቡ ተጨባጭ ሁኔታ ጋር እንዲዛመድ በማድረግ አግባብነታቸው እና ቀጣይነታቸው የሚረጋገጥበት መሣሪያ ነው። ሽሪዓ በመርህ ደረጃ ከሁኔታዎች መለዋወጥ ጋር ሊለወጥ ወይም ሊሻሻል ይችላል። ይህ የማሻሻያ ወይም የለውጥ ሂደት የሚተገበረው ደግሞ በየክፍለ-ዘመኑ ባሉ የሽሪዓ ሊቃውንት በሚደረግ ምርምር (ኢጅቲሒድ) አማካይነት ነው።³⁵ ኢጅቲሒድ የለውጥ እና የቀጣይነት መሣሪያነቱን ያህል በሽሪዓ ሕግ ውስጥ መሻር (ኀሰ) እንዳለ በጣት ከሚቆጠሩ ምሁራን በስተቀር ሁሉም የሚስማሙበት ጉዳይ ነው።³⁶ የኀሰ መኖር የሚያስረዳው ዋናው ቁምነገር ደግሞ በአንድ ወቅት ወይም ሁኔታ የወረደ መለኮታዊ ሕግ፣ በነባራዊው ሁኔታ መቀየር ምክንያት ሕጉ ሊቀየር እና በሌላ ሕግ ሊተካ የሚችል መሆኑን ነው። የሽሪዓ ዓላማ በማይለወጥ እና በማይሻሻል ግትር ሕግ፣ በሰው

³¹ Kamali, Source, Nature and Objectives of Shariah, *supra* note 1, p. 222.

³² Kamali, *Sharia Law: An Introduction*, *supra* note 4, p. 166.

³³ Ibid, pp. 162-163.

³⁴ Ibid, p. 162.

³⁵ Ibid, p. 166.

³⁶ Kamali, *Principles of Islamic Jurisprudence*, *supra* note 1, p. 139.

ምድራዊ ሕይወት ላይ ሥነክሣር ማብዛት ወይም በችግር የተሞላ እንዲሆን ማድረግ ሳይሆን ቀላል እና ምቹ ሕይወት እንዲመራ ማስቻል ነው።³⁷ ለዚህም ሲባል በአንድ ወቅት ተገቢ የሆነ መለኮታዊ ሕግ፣ በሌላ ጊዜ አግባብነት ላይኖረው ስለሚችል ከሰው ሳይሆን ከራሱ ከአምላክ በሆነ የመሻር ተግባር (*ነሰክ*) እንዲለወጥ ተደርጓል።³⁸ ይህ ከሆነ ታዲያ የሽሪላንድ ድንጋጌዎች ለውጥ ወይም ማሻሻያ ሳይደረግባቸው የሚተገበሩ ከሆነ ዓላማቸውን በማያሳኩ ብሎም ችግር በሚያባብስበት ሁኔታ ውስጥ፣ በኢጅቲሒድ አማካይነት እንዲለወጡ የማይደረግበት ወይም የማይሻሻልበት ምክንያት አይኖርም።

የሽሪላንካ ሕግ አምልኪዊ ጉዳዮችን (*ዲባዳት*) የሚመለከት ከሆነ ለለውጥ ወይም ለሕግ ማሻሻያ ተገዥ እንዳልሆነ ወጥ የሆነ አቋም አለ። ምክንያቱም የእነዚህ ድንጋጌዎች ዓላማ ምድራዊ ሕይወትን መምራትና በትክክለኛው ጎዳና ላይ እንዲራመድ ማድረግ ሳይሆን፣ ሰው ለአምላክ ያለውን ተገዥነት ለመለካት የተደነገጉ በመሆኑ ተጨባጭ እውነታዎችን መሠረት በማድረግ ሊቀየሩ የሚችሉበት አግባብ የለም።³⁹ የሽሪላንድ ድንጋጌ አምልኮን ሳይሆን ዓላማዊ የኑሮ መስተጋብርን የሚመለከት (*መ-ዓመላት*) ከሆነ ሕጉ የሕብረተሰቡን ነባራዊ እውነታ የተከተለና እያጋጠሙ ያሉ ችግሮችን ያገናዘበ መሆን ይገባዋል። ስለሆነም በመ-ዓመላት ላይ ያሉ የሽሪላንድ ሕጎች በ*ነሰክ* አማካይነት አንደተለወጡ ሁሉ በኢጅቲሒድ አማካይነትም ይቀየራሉ፤ ይሻሻላሉ። የቁርአንና የሱናሕ ድንጋጌ ልዩ እና ግልጽ በመሆኑ ምክንያት ለትርጉም ክፍተት የማይሰጥ በሆነ ጊዜ፣ ኢጅቲሒድ የማይፈቀድ መሆኑ የብዙኃኑ ምሁራን ስምምነት አለ። ይህ ቢሆንም ልዩ የቁርአን ድንጋጌዎች ነባራዊ ሁኔታውን በማገናዘብ ለውጥ የተደረገባቸው አጋጣሚዎች እንዳሉ ከነበዩ ሙሀመድ ሕልፈት በኋላ ከተተኩ የኢስላም አመራሮች ታሪክ እንረዳለን።⁴⁰ ባጠቃላይ፣ ቀላል እና ምቹ ምድራዊ ሕይወትን ማረጋገጥ ወይም ችግርን መቅረፍ ወይም ተግዳሮቶችን ማስወገድ (*ረፍታ አል-ሐረጅ*) በተሰኘው ቁርአንዊ መርህ⁴¹ መሠረት የኢስላም ሊቁ አል-ቀራፊ፣ በጉዳዩ ላይ እንዲህ ሲል ድምዳሜ ላይ ደርሷል፤ «የሕብረተሰብ ልማድ እና ነባራዊ እውነታ ተንተርሰው የተደነገጉ የሽሪላንድ ሕጎች፣ ልማዱ ወይም ሁኔታው በመለወጡ ምክንያት ሊለወጡ ይገባል።»⁴²

ኢጅቲሒድ በሽሪላንድ ምንጭነቱ በሦስት ደረጃዎች ሊፈጸም ይችላል፤ አንደኛ፣ በመልዕክታቸው (*ደላላሕ*) ሆኖ የሆኑ የቁርአን አናቅጽ፣ ወይም በይዘትም ሆነ በዘገባ ሠንሰለታቸው (*ሪዋይሕ*) ምክንያት ሆኖ (ግልጽ ያልሆኑ/አጠራጣሪ) የሆኑ የሀዲስ ዘገባዎች ላይ ከሕግጋቱ ዓላማ ጋር በሚጣጣም መልክ ትርጉማዊ ኢጂቲሒድ ይደረጋል። የዚህ ኢጅቲሒድ ዓላማ ግልጽ ያልሆኑ ቀዳሚ የሽሪላንድ ድንጋጌዎችን ግልጽ ማድረግ ነው።⁴³ በሁለት ግልጽ ድንጋጌዎች

³⁷ ቁርአን፣ አል-ብቀራሕ፣ 2:185 ይመለከታል።

³⁸ ቁርአን፣ አል-ብቀራሕ፣ 2:106፣ 16:101 ይመለከታል።

³⁹ Kamali, *Sharia Law: An Introduction*, *supra* note 4, p. 26.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Kamali, *Principles of Islamic Jurisprudence*, *supra* note 21, p. 218.

⁴¹ Kamali, *Sharia Law: An Introduction*, *supra* note 4, p. 26.

⁴² Ibid.

⁴³ Kamali, *Source, Nature and Objectives of Shariah*, *supra* note 1, p. 224.

መካከል ግጭት ቢኖር፤ የአስረጂዎች መጣረስን (ተዕሩድ) በሚገዙ መርሆዎች መሠረት እንዲያመምረጥ የሙጅተሒድ ተግባር ነው።⁴⁴

ሁለተኛ፤ በሽሪዓ ቀዳሚ ምንጮች ምንም ዓይነት አስረጂ በማይገኝላቸው፤ ወይም ኢጅማዕ (የምሁራን የጋራ አቋም) በሌላቸው ጉዳዮች ላይ የሚደረገው ኢጅቲሒድ መነሻ ፍንጭ የማይገኝለት በመሆኑ፤ በዋናነት መንደርደሪያ በመሆን የሚያገለግሉት የሽሪዓ ጥቅል ዓላማዎች (መቃሲድ አሹሽሪዓክ) ናቸው። ይህ አይነቱ ኢጅቲሒድ (ኢጅቲሒድ ቢ ረዕይ) (በግል አስተያየት ላይ የተመሠረተ ኢጅቲሒድ) ይባላል።⁴⁵

ሦስተኛ፤ ቀድመው በፊቅክ የተሸፈኑ ጉዳዮች ላይ ያሉ ሕጎች፤ የተደነገገባቸው መነሻ ከባቢያዊ ሁኔታዎች በመለወጣቸው ምክንያት የሕጎቹ አግባብነት የተቋረጠ ከሆነ እና ሕጎቹን ቃል በቃል እንዲፈጸሙ ማድረግ የሕጎቹን ዓላማዎችና ጠቅላላ የሽሪዓ ግቦችን ማሳካት የማይቻል ከሆነ፤ ሙጅተሒዱ ነባራዊ ሁኔታውን እና በተጨማሪም ያጋጠሙ ችግሮችን በማገናዝብ አዲስ ኢጅቲሒድ በማድረግ፤ የቀደምት ሕጎችን ሊቀይር ወይም ሊያሻሽል ይችላል።⁴⁶ የቀድሞው የፊቅክ ድንጋጌ በቂያስ (ምስሰሎአዊ አመክንዮ)፤ በኢስቲህሳን (ርትዕ) ወይም በሌሎች የኢጅቲሒድ መርሆዎች አማካይነት ድምዳሜ ላይ የተደረሰበት ሊሆን ይችላል፤ አዲሱም ኢጅቲሒድ በእነዚህ መርሆዎች ላይ ተመርኩዞ የተለየ የፊቅክ ድምዳሜ ላይ ሊደርስ ይችላል። በሁለቱ የኢጅቲሒድ ምርምሮች መካከል ያለው ልዩነት በተለያየ የማሕበረሰብ ተጫባጭ እውነታዎች ውስጥ የሚከናወኑ መሆናቸው ነው።

3. የሽሪዓ መገለጫ ባህርያት

3.1. የሽሪዓ ሃይማኖታዊ እና ዓለማዊ ገጽታዎች

ሽሪዓ ዘርፈ-ብዙ አምልኪዊ ሥነ-ሥርዓቶችን እና ዓለማዊ ግንኙነቶችን የሚገዙ ሕጎችን አቅፎ የያዘ ሰፊ የሕግ ሥርዓት እንደሆነ ቀደም ባሉት ርዕሶች ስር ተገልጿል። ይህ የሁለትዮሽ የሽሪዓ ባህርይ የሕግ ሥርዓቱን ሃይማኖታዊ እና ዓለማዊ (ግብረ-ገባዊ) ገጽታ የሚያንጸበርቅ ነው። ፍጹም ሃይማኖታዊነት ወይም መንፈሳዊነት ባህርይ ያላቸው፤ በዓለማዊ ሕይወት ላይ ምንም አይነት ተጽእኖ የሌላቸው ድንጋጌዎች፤ በመንግሥታዊ የፖለቲካ ማሕበረሰብ አስተዳደር ውስጥ ተፈጻሚ ሊደረጉ አይችሉም። ምክንያቱም ቅጣት አዘል በሆነ ዓለማዊ የፍትሕ አስተዳደር ተቋማት አማካይነት ተፈጻሚ እንዲሆን ቢደረግ፤ በሕብረተሰባዊ አኗኗር ውስጥ የሚጨምረው እሴት ካለመኖሩም በተጨማሪ፤ የአምላካዊ ሕግን ዓላማ አያሳካም። አምልኪዊ ሕጎች በግለሰብ ደረጃ፤ ከእምነትና ከተገኘነት በመነጨ ስሜት የሚተገበሩ እንጂ በውጫዊ ምክንያቶችና በቅጣት ፍርሐት የሚፈጸሙ ከሆኑ፤ የእምነት ነጻብራቅነታቸው የሚወገድ በመሆኑ፤ እና በምትኩም የሚያመጣው ማሕበረሰባዊ

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid.

ጥቅም ወይም የሚቀርፈው ችግር የሌለ በመሆኑ፣ በመንግሥት የፍትሕ አስተዳደር ሥርዓት ውስጥ የሚታቀፉ አይደሉም።⁴⁷

ሽሪላንካ ከዓለማዊ የሕግ ፍልስፍና በተለየ፣ ከአስገዳጅ (ዋጂብ) እና ክልከላ (ሀራም) የሕግ ቅርጾች በተጨማሪ፣ የተወደደ (መንደብ)ና የተጠላ (መክሩሕ) የተሰኙ ሰፊውን የሽሪላንካ ክፍል የሚሸፈኑ የሕግ ቅርጾች አሉት። እነዚህ የድንጋጌ ዓይነቶች በተበዳይ በቀረበ አቤቱታ መሠረት በፍርድ-ቤት ወይም በሌሎች የፍትሕ አካላት ሊፈጸሙ አይችሉም። ወይም በሕግ ቋንቋ ዳኝነት የሚጠየቅባቸው (Justiciable) አይደሉም። ስለሆነም፣ በዚህ ባህርያቸው የሽሪላንካ ሃይማኖታዊ ገጽታ በጉልህ የሚያሳዩ ናቸው።⁴⁸ እዚህ ላይ ሊሠመርበት የሚገባው ነጥብ፣ አንድ ድንጋጌ በቀዳሚ የሽሪላንካ ምንጮች ውስጥ መብህ (ፍቁድ) ወይም፣ የመንደብ ወይም መክሩሕ ቅርጽ ቢሰጠውም፣ በመንግሥታዊ የሕዝብ አስተዳደር ማዕቀፍ ውስጥ ወቅታዊ ተጨባጭ እውነታዎችንና ሕዝባዊ ጥቅም ታሳቢዎችን (Public Interest Considerations) መሠረት በማድረግ በኢ.ፌ.ዲ.ሪ አማካይነት የአስገዳጅነት (ዋጂብ) ወይም ክልከላ (ሀራም) ቅርጽ ሊሰጠው የሚችል መሆኑ ነው።⁴⁹

ወደ ሽሪላንካ የሕግነት (Positivistic) ባሕርይ ስንመጣ፣ በሰዎች የርስበርስ ግንኙነት ውስጥ ፍትሕ፣ መልካም ሥነ-ምግባርና ሞራል እንዲሰፍን ለማድረግ፣ ከሰዎች ጸጥታ አንጻር የግለሰቦችና የማሕበረሰቡን ደህንነት ለማስጠበቅ፣ የሕዝቦችን ፖለቲካዊ፣ ማሕበረሰባዊ እና ኢኮኖሚያዊ ልማትና መሻሻልን እውን ለማድረግ በየዘርፉ የተቀረጹ ጠቅላላና ዝርዝር የሽሪላንካ ድንጋጌዎች፣ በቀጥታም ሆነ በተዘዋዋሪ መልኩ በምድራዊ አኗኗር ላይ ለውጥ ወይም ተጽእኖ የሚያሳርፉ በመሆኑ፣ በፍትሕ አስተዳደርና ተቋማት አማካይነት አስገዳጅ የአፈጻጸም ሥርዓት ሊዘረጋባቸው ይቻላል።⁵⁰ ግባቸውም ከላይ የተጠቀሱትን ምድራዊ ዓላማዎች በማሳካት፣ በግለሰብም ሆነ በማሕበረሰብ ደረጃ ቀላልና ምቹ ምድራዊ ሕይወት እውን ማድረግ (መሰላላ) ነው።⁵¹ ይህ ሲባል ሕጎቹን መተላለፍ፣ በምድራዊ የፍትሕ አስተዳደር ሊያስከትለው ከሚችለው የሕግ ተጠያቂነት ውጪ ከሕልፈት በኋላ በአምላክ ፊት አያስጠይቅም ማለት እንዳልሆነ ይዘባል።

3.2. ሽሪላንካ እና አመክንዮ

ሃይማኖትን (እምነትን) እና ሕግን ለመረዳት የሚቻልበት ወሳኝ መሣሪያ አመክንዮ ነው። ሰው ምክንያታዊ ያልሆነን ሐሳብ መረዳት አይቻልም፤ ቢሞክርም በቅን ልቦናው ሊቀበለውና ሊያምንበት አይችልም። ስለሆነም ኢስላም በእምነትም ሆነ በሕግ ገጽታዎቹ፣ የሰውን ምግባር መቅረጽ የሚችለው ምክንያታዊ ሆኖ ሲገኝ ብቻ ነው። ከዚህ ውጪ ያለው የእምነትም ሆነ የሕግ አቀራረብ በውጤቱ ንፍቅናና ማስመሰልን የሚፈጥር እንጂ እውነተኛ የአስተሳሰብና የተግባር ውጤትን አያመጣም።⁵² አመክንዮ የሰው ግንዛቤ ቁልፍና ወሳኝ

⁴⁷ Muhammad Hashim Kamali, *The Sharia: Law as the Way of God*, Abdullah Ahmad Badawi (ed.), Islam Hadhari, A Model Approach for Development and Progress, MPH Publishing, p. 164.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Kamali, *Sharia Law: An Introduction*, supra note 4, p. 47.

⁵⁰ Ibid, pp. 46-47.

⁵¹ Ibid, pp. 27-33.

⁵² Muhammad Hashim Kamali, *Methodological Issues in Islamic Jurisprudence*, *Arab Law Quarterly*, Vol. 11, No. 1 (1996) p. 14.

መንገድ መሆኑን ቁርአን በበርካታ አንቀጾች በአንክሮ ይገልጻል።⁵³ ስለዚህ በሽሪዓ እና በአመክንዮ መካከል ያለው ትስስር የተቃርኖ ሳይሆን፤ አመክንዮ ሽሪዓን መገንዘቢያ፤ ሽሪዓ ላይ መድረሻ ዘዴ ነው። የኢስላም የሕግ ማዕቀፍ ዘዴ በዋናነት ከመለኮታዊ ራዕዩ ይልቅ፤ በዐብማእ ግለሰባዊ-አመክንዮአዊ ምርምር የበለጸገ ከመሆኑ አኳያ፤ የሊቃውንት ሕግ የሚል መገለጫ የሚሰጠው ምክንያታዊ አስተሳሰብ ሽሪዓውን በመዘርጋት ረገድ ያለውን ከፍተኛ ድርሻ አጉልቶ ያሳያል። ከላይ አመክንዮ ሽሪዓን የምንረዳበት መሣሪያ ነው ሲባል፤ አንድ ልዩ ድንጋጌ የተደነገገበትን መንስኤ ምክንያትና (ዲላክ) እና ዓላማ (ሂክማክ) የሚለይበት መንገድ ነው ማለት ሲሆን፤ አመክንዮ ከሁለቱ የሽሪዓ ክፍሎች በመ-ዓመላት ሕጎች ላይ በተለየ ያለው ሚና እጅግ የጎላ ነው። የአምልኮ ሕግጋት (ዲባዳት) የተደነገገበት ጠቅላላ ዓላማ፤ ሰው ለአምላኩ ያለውን ታዋቂነትና ተገዥነት ማሳያ መሆኑን መሠረት በማድረግ ጥቅል የድንጋጌ ምክንያት ማብራሪያ ማስቀመጥ ቢቻልም፤ እያንዳንዱ የአምልኮ ተግባራት በተናጠል ያላቸውን የድንጋጌ ምክንያትና ዓላማ ለመለየት የሚደረግ ምርምር ከግምትና መላምት ያልዘለለ ነው።⁵⁴ በሌላ በኩል፤ የሰውን የአለት-ተዕለት እንቅስቃሴ የሚዝቡ መለኮታዊ ሕጎች (መ-ዓመላት) ተጨባጭ ምድራዊ ዓላማና ግብ ያዘሉ በመሆኑ፤ ሕግጋቱ የተደነገገበት ምክንያት (ዲላክ) እና ሊያሳኳቸው ያስቧቸውን ዓላማዎች በአመክንዮአዊ ምርምር መለየት ይቻላል።⁵⁵

በአንዳንድ የቤተሰብ፤ የወርስ፤ የወንጀልና ሌሎች ጥቂት ጉዳዮች ላይ ያሉ ዝርዝር መለኮታዊ ድንጋጌዎች፤ ገዥነታቸው በጊዜና በቦታ ያልተገደበ እና (አከራካሪነቱ እንዳለ ሆኖ) የማይሻሩና የማይለወጡ ቢሆኑም፤ ከእነዚህ በጣት ከሚቆጠሩ ልዩ ድንጋጌዎች ውጪ፤ ሁሉም ሕግ-ነክ የቁርአን አንቀጾችና የሀዲስ ዘገባዎች፤ በልዩ ልዩ ርዕሰ-ጉዳዮች ላይ የሕግ መርሆዎችንና ለዝርዝር ድንጋጌዎች መንደርደሪያ የሆኑ ጥቅል መርሆዎችን የሚዘረጉ ናቸው።⁵⁶ የተዕሊል ምርምር በአምልኳዊ ሕጎች ላይ አግባብነት የሌለው ቢሆንም፤ በመ-ዓመላት ሕጎች ላይ ግን የሚፈቀድ ብቻ ሳይሆን፤ የሚበረታታ፤ እንዲሁም በአንዳንድ ሁኔታዎች ላይ ደግሞ አስገዳጅ ተግባር ሊሆን የሚችል ነው።⁵⁷ እጅግ ሰፊውን ድርሻ የሚይዘውና የግለሰብና የማሕበረሰብ መስተጋብሮችን የሚገዛው የሽሪዓ ክፍል ግን በዐብማእ አማካይነት በአመክንዮአዊ እሳቤ (ኢጅቴራድ) የተዘረጋ በመሆኑ የየወቅቱን ማሕበረሰብ ተጨባጭ እውነታ ግምት ውስጥ በማስገባት አስፈላጊው ማሻሻያና ለውጥ ሊደረግበት የሚችል ነው።

የትኛውም የሽሪዓ ዓላማዊ ሕግ ያለአንድ ምክንያት ወይም ዓላማ አልተደነገገም።⁵⁸ እነዚህን የድንጋጌ ምክንያቶች በመመርመር (ተዕሊል) የሕጎችን ኦተረጓጎምና አፈጻጸም ለማቃናት፤ ብሎም በዓላማዎቹ ላይ በመንተራስ የሕግ ማሻሻያና ለውጥ የሚደረገው፤ ወይም ለአዲስ ሕጎች አቀራረጽ መንደርደሪያ የሚሆኑት፤ አመክንዮን መሠረት በማድረግ ነው።

⁵³ Kamali, *Sharia Law: An Introduction*, supra note 4, p. 54.

⁵⁴ Ibid, p. 55.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Kamali, Source, Nature and Objectives of Shariah, supra note 1, pp. 219-220.

⁵⁷ Taha Jabir Alwani, The Crisis of Thought and Ijtihad, *American Journal of Islamic Social Sciences*, Vol. 10, No. 2, p. 236.

⁵⁸ አልዩ ኦቡተ፤ የሽሪዓ ሕግ ዓላማዎች (መቃሲድ አሽ-ሽሪዓክ)፤ Bahir Dar University Journal of Law, Vol. 7 No. 2, (2017), p. 271.

በተጨማሪም በቁርአን ውስጥ የመሻር (*ነሰሽ/Abrogation*) ግንኙነት ያላቸውን ድንጋጌዎች ስናይ፣ የተሻሩ ድንጋጌዎች ከመነሻው የተደነገጉበት ምክንያት (*ዒላሕ*) በሌለበት ወይም ነባራዊው እውነታ በተለወጠበት፣ ገዢነታቸው ሳይቋረጥ በየትኛውም ሁኔታ ላይ ተፈጻሚ እንዲሆኑ በደረግ ከምክንያታዊ አስተሳሰብ ጋር የሚጻረር በመሆኑ፣ በምትካቸው ለወቅቱና ለተጨማሪ ሁኔታው የተሻለና ተስማሚ በሆነ ድንጋጌ መተካቱ፣ ወይም በአጭር አነጋገር *ነሰሽ* በቁርአን ውስጥ የመኖሩ ምስጢር፣ አመክንዮ ሽሪላን በመረዳት እና በመዘርጋት ሂደት ላይ ቁልፍ ሚና ያለው መሆኑን የሚያስረዳ ነው።⁵⁹

3.3. ሂደታዊነት እና ነባራዊነት

በግለሰብ እና በህብረተሰብ ላይ ለውጥን ለማምጣት ከሚውሉ ዓይነተኛ መሣሪያዎች መካከል አንዱና ዋነኛው ሕግ ነው። ሌሎች ከሕግ ተርታ የሚለለፉት ትምህርት (እውቀት)፣ ሃይማኖት እና ባህል ይገኙበታል። ሕግ የማህበረሰብን ወይም የሃገርን አካላዊያዊ፣ ማህበራዊ እና ፖሊቲካዊ ገጽታ ወደ ተሻለ ለመምራት እና ለመቀየር ወሳኝ እና ቀዳሚ ሚናውን መጫወት የሚችለው የህብረተሰቡን ነባራዊ ሁኔታ ተከትሎ ቀስ በቀስ አመለካከትና ምግባርን የሚያስተካክልበትን ሂደታዊ አካሄድ (*ተንጂም/Gradualness*) ሲከተል ነው። በእድገት ደረጃው ከፍ ያለ እና ከማህበረሰብ ተጨባጭ እውነታ፣ የሥልጣኔ ደረጃ እና ልማድ በጣም የራቀ ሕግ በማህበረሰቡ ላይ በመጫን ሕጉ የወጣበትን ዓላማ ማሳካት ፈጽሞ የማይታሰብና፣ ብዙውን ጊዜ ሕጉ እንዲመራው ከታሰበው ሕዝብ በኩል አሉታዊ አጻፋ ሲያጋጥመው ይስተዋላል። ስለዚህ ሕግ ያነገበውን ዓላማ ለማሳካት እና ሊያስርጸው የፈለገውን እሴት እውን ለማድረግ ከህብረተሰቡ እውነታ እጅግም ሳይርቅ፣ በጣምም ሳይቀርብ የተጠናና የተመጠነ ርቀቱን ጠብቆ ደረጃ በደረጃ ህብረተሰቡን ወደ ተሻለ የሚለውጥበትን ሂደት እንዲከተል ማድረግ ያስፈልጋል።

ከዚህ መርህ አኳያ የሽሪላንታ ባህሪ ስንመለከት፣ ቀዳሚ የሆኑት የቁርአን እና የሱናሕ ሕግጋት የወረዱበትን ታሪካዊ ዳራ ስንመረምር ሂደታዊ ሆኖ እናገኘዋለን። ቁርአን መውረድ ከጀመረበት ቅጽበት አንስቶ እስኪጠናቀቅ ድረስ 23 ዓመታትን መፍጅቱ ለዚህ አብነት ነው።⁶⁰ ቁርአን መጀመሪያ በወረደባቸው የነበሩትን ዓመታት ላይ ሙሉ በሙሉ የህብረተሰቡን እምነትን እና አመለካከትን በመቅረጽ ላይ ያተኮረ ነበር። ነቢዩ ሙሀመድ መካህ በነበሩባቸው 13 ዓመታት ሲወርዱ የነበሩት የቁርአን አንቀጾች አምላካዊ ጽንሰ-ሐሳብን፣ መልካም ሥነ-ምግባር እና ግብረ-ገባዊ እሴቶችን የሚያስተምሩ ነበሩ። ሕግ-ነክ መለኮታዊ ራዕዮች በዋናነት መውረድ የጀመሩት ከአስላማዊው ሥደት (*ሒጅራ*) በኋላ በመዲና ከተማ አነስተኛ የሙስሊም ማህበረሰብ መመስረቱን ተከትሎ ነው።⁶¹ ከዚህ የምንገነዘበው፣ ቁርአን በአወራረዱ የሚያናግራቸውን ሕዝቦች ተጨባጭ ሁኔታ ተከትሎ፣ ሙስሊሞች መካህ በነበሩበት ጊዜያት አስገዳጅ የአምልኮም ሆነ የሙዓመላት ሕጎችን መደንገግ ነባራዊ እውነታው የማይፈቅድና ከተግባር ይልቅ በቅድሚያ እምነትንና አስተሳሰብን መቅረጽ አንገብጋቢ ሆኖ በመገኘቱ ነው። ከዚያም በመዲና የሙስሊሞች ቆይታ፣ የነበረውን የእምነት

⁵⁹ Kamali, *Sharia Law: An Introduction*, supra note 4, p. 55.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Yasir Qadhi, *Introduction to the Sciences of the Qura'n*, Al-Hidayah Publishing and Distribution, UK (1999), p. 86.

ጥንቅቅ እና ሕብረተሰቡ ያሳየውን የሕግ ተገዢነት አቅም ታሳቢ በማድረግ፣ ልዩ ልዩ ግንኙነቶችን የሚገዙ ሕግጋት መውረድ ጀመሩ። መዲናዊው የሕግ አወራረድም በራሱ ሃደታዊ ነው።⁶² መስሊሞችን አስገዳጅ የሆኑ ትዕዛዊ ወይም ክልካይ የሆኑ ሕጎች የማሕበረሰቡን የለውጥ እርምጃ እና ዝግጁነት ተከትለው ደረጃ በደረጃ ሲወርዱና ልምምድ ወይም ሥልጠና በሚመስል መልክ ሲገለጹ የነበሩት መለኮታዊ ድንጋጌዎች፣ በሰው ልጅ ታሪክ ድንቅ የሆኑ ሰብዕናዎችን ማፍራት፣ እና ማሕበራዊ፣ ፖለቲካዊ፣ ኢኮኖሚያዊ እና ግብረ-ገባዊ ሚዛን የተጠበቀበት ሕብረተሰብ መፍጠር ችሏል።

3.4. ተለማጭነት እና ቀጣይነት

በብዙኃኑ ዘንድ እንደሚነገረው፣ ሃይማኖታዊ ሕግ በተለይ የሽሪዓ ሕግ ከአምላክ የወረደ ስለሆነ በማናቸውም ሁኔታ ቢሆን የማይቀየርና የማይለወጥ ነው። ስለሆነም ለሁኔታዎች መለወጥ እና ከተጨባጩ ጋር መጣጣም ለሚለው የሕግ ጽንሰ-ሐሳብ ተገዢ ያልሆነና ለየትኛውም ሕብረተሰባዊ ለውጥ ምላሽ የማይሰጥ ነው የሚል እሳቤ በሥፋት ይስተጋባል። ነገር ግን ይህ አመለካከት፣ ሽሪዓዊ መሠረት የሌለው ሲሆን፣ እንዲያውም ከዚህ አስተሳሰብ ፍጹም ተቃራኒ በሆነ መልኩ፣ ሽሪዓ ተለዋዋጭ ሁኔታዎችን ማገናዘብ እና ለአዳዲስ ጉዳዮች ምላሽ መስጠት፣ የሕግ ማዕቀፉ አካል እና ዋነኛ መለያ ባሕርይው እንደሆነ የመስኩ ምሁራን ያስገነዝባሉ።⁶³ ሽሪዓ፣ ኢጅቲካድ እና በስሩ ያሉ እንደ ኢስቲሳላሕ (የሕዝብ ጥቅም)፣ የሕግ አፈጻጸም አማራጭ (ርትዕ - ኢስቲህሳቅ)፣ ተመሳሳይ አመክንዮ (ቂዳስ) እና ሌሎችም የሕግ ምርምር መርሆዎች፣ ከቁርአን እና ሱናሕ፣ ቀጥሎ በሦስተኛ ደረጃ የሕግ ምንጭ በመሆን የሚያገለግሉበት ዋነኛ ምክንያት፣ ሽሪዓ በምሁራዊ የሕግ አተረጓጎም አማካይነት ለተለዋዋጭ ሁኔታዎች ያለው አግባብነት ቀጣይ እንዲሆን፣ ማሻሻል እና መለወጥ እንዲቻል ለማድረግ ነው። የምርምር መነሻ ንድፈ-ሐሳቦችም ይህን የቀጣይነት (Continuity) እና የተለዋዋጭነት (Adaptability) ባህርይ ማሳኪያ መሳሪያዎች ናቸው።⁶⁴ ይህ ባይሆን ኖሮ ግን የሽሪዓ ሕግጋት መጀመሪያ ለወረዱበት ልዩ ሁኔታ እና ምክንያት ብቻ አግባብነት እና ጠቀሜታ ይኖራቸውና ከዚያ በኋላ የጊዜ ሂደትን ተከትሎ ለመጣው ማህበረሰባዊ ለውጥ ምላሽ መስጠት ባልቻሉ ነበር። ነገር ግን በኢጅቲካድ እና በመቃሲድ መርሆዎች አማካይነት የሽሪዓ ሕግ በጊዜና በሕብረተሰባዊ እውነታዎች ሳይወሰን ዘመን እና ትውልድ ተሻግሮ ገዢነቱ እንዲቀጥል ይችል ዘንድ የተለዋዋጭነትና የቀጣይነት ባህርይው የተረጋገጠ ነው። በተለይ ቁርአናዊ የሕግ ድንጋጌዎች (ኢያት አል-አህሳም) በዋናነት የጥቅልነት (ዓም) እና ያልተለየ (መ-ጥለቅ) ባህርይ ያላቸው መሆኑና ለትርጉም ክፍት የተደረጉበት መለኮታዊ ጥበብ የሽሪዓውን ቀጣይነት እና ተለማጭነት ለማረጋገጥ ነው።

የሽሪዓ ዓላማዎችን (መቃሲድ) ማሳካት የሚቻለው እንደየሁኔታው የሚመጥን፣ በተጨማሪም ላጋጠሙ ተግዳሮቶች ችግር-ፈቺ የሆኑ ሕጎች ሲቀረጹ ነው። ሁኔታዎቹ ቢለዋወጡም ተፈጻሚ የሚደረገው ሕግ አንድ ዓይነት የሚሆን ከሆነ፣ የሕጉን ዓላማ እና መንፈስ ማሳካት አይቻልም። የሽሪዓ ሕግ ዓላማዎች በጠቅላላው ጥቂት የሚባሉ፣ ቋሚ እና

⁶² Kamali, *Sharia Law: An Introduction*, supra note 4, p. 59.

⁶³ Ibid, p. 49.

⁶⁴ Ibid.

የማይቀየሩ ቢሆኑም፤ እነዚህን ዓላማዎች ከግብ ማድረስ የሚቻለው በየጊዜው እውነታውን ያገናዘቡ የተለያዩ ሕጎች ሲቀረጹ ነው።

የሽሪዓ የተለዋዋጭነትና የቀጣይነት ባህርይ ጥቅል የሽሪዓ ዓላማዎችን እንደማይመለከት ሁሉ የዲባዳት ሕጎችንም አይመለከትም። የአምልኮ ሥነ-ሥርዓትን የሚዘረጉ የቁርአን እና የሱናሕ ድንጋጌዎች በሁኔታዎች መለወጥ ምክንያት የማይለወጡ እና በማንኛውም ሁኔታ እንደጸኑ የሚቆዩ ናቸው።⁶⁵ አምልኪዊ የሽሪዓ ድንጋጌዎች፣ ለምሳሌ ያህል የ/ሳሕ፣ የፆም፣ የሐጅ ወዘተ ሕግጋት የማይቀየሩ ናቸው። በኢጅቲሐድ ሊጨመር ወይም ሊቀነስ ወይም ሊሻሻል የሚችል የአምልኮ ሥርዓት የለም። ምንም እንኳን የቁርአን የዲባዳት ድንጋጌዎች በጣም ጥቂት ቢሆኑም፣ በነቢዩ የተግባር ማሳያዎች (ሱናሕ) ዝርዝር አፈፃፀማቸው ተብራርቷል።⁶⁶ በተጨማሪም ልዩ እና ግልጽ የሆኑት፣ ጥቂት የሙዓመላት ሕጎች፣ ለምሳሌ ያህል በውርስ ሕግ ላይ ያሉት ድንጋጌዎች ዝርዝር እና ግልጽ ከመሆናቸው አኳያ ለትርጉም ያልተጋለጡ በመሆኑ ማሻሻያ ሊደረግባቸው አይችልም። ያም ሆኖ አብዛኛው የፍትሕ-በሔር፣ የንግድ፣ የወንጀል፣ የፖሊሲ እና አስተዳደር (ሲያሳሕ አሹሽርዲያሕ) እና ሌሎች ዘርፎች ሥር ላይ ያሉት ሕጎች ጥቅልና ለትርጉም (ኢጅቲሐድ) የተጋለጡ መሆናቸው፣ ተለዋዋጭነት የሽሪዓ ዓይነተኛ መገለጫ መሆኑን የሚያስረዳ ነው። ከጥቂት ጉዳዮች በስተቀር፣ ሁሉም ቁርአናዊ እና የሱናሕ ሕጎች የመርሆነት ባህርይ ያላቸው መሆኑ፣ ተለዋዋጭ ሁኔታዎችን መሠረት ያደረጉ ዝርዝር ሕጎች ለመቅረጽ፣ እና ከዚያም የሕግ ለውጦችና ማሻሻያዎችን ለማድረግ እንዲቻል ነው።⁶⁷

የሽሪዓ ሕጎች ለኢጅቲሐድ ካላቸው ተጋላጭነት አንጻር፣ ወይም በሌላ አነጋገር፣ በሁኔታዎች መለዋወጥ ታሳቢነት ሊሻሻሉ ወይም ሊለወጡ ከመቻላቸው አኳያ በሁለት ጥቅል ክፍሎች ሊመደቡ ይችላሉ።፤እነዚህም ቀጥረ (ወሳኝ - *Definitive*) እና ሢኒ (አሻሚ - *Speculative*) ይሰኛሉ። ቀጥረ ማለት በቋንቋዊ አገላለጽ ለትርጉም ያልተጋለጠ፣ ራሳቸውን ችለው መቆም የሚችሉ ወሳኝ ድንጋጌዎች ሲሆኑ፣ ሢኒ ማለት ደግሞ ቋንቋዊ አጠቃቀማቸው ለትርጉም የተጋለጠ፣ ወይም ቋንቋዊ ችግር ባይኖርባቸው እንኳ ተዓማኒነታቸው አጠያያቂ በመሆኑ፣ ራሳቸውን ችለው ደንጋጊ (ወሳኝ) መሆን የማይችሉ ድንጋጌዎች ናቸው።⁶⁸

አንድ የሽሪዓ ድንጋጌ በሁለት መመዘኛዎች መነሻነት ቀጥረ ወይም ሢኒ ምድብ ሥር ሊወድቅ ይችላል። አንደኛው፣ ከቋንቋዊ አገላለጽ አንጻር ቁርአናዊ አንቀጽ ወይም የሀዲስ ዘገባው ጥቅል (*General/ዓም*)፣ ወይም ያልተገደበ/ያልተለየ (*Absolute/ሙጥላቅ*)፣ ወይም አሻሚ (*ሙጅመል/Ambiguous*) ከሆነ፣ ትርጉም የሚያስፈልገው በመሆኑ፣ ለኢጅቲሐዳዊ ትንታኔ እና ለተለያዩ ሐሳቦች እንዲሰነዘሩ በር የሚከፍት በመሆኑ፣ ሢኒ ድንጋጌ ይባላል። አብዛኛዎቹ የቁርአን ሕግ-ነክ አንቀጾች፣ ጥቅል መርሆዎችንና ለተለያዩ ትርጉሞች የተጋለጡ አሻሚ ድንጋጌዎችን ያዘሉ በመሆናቸው፣ በሢኒ ክፍል ሥር የሚመደቡ ናቸው።

⁶⁵ Ibid, p. 50.

⁶⁶ Kamali, *Principles of Islamic Jurisprudence*, supra note 21, p. 31.

⁶⁷ Kamali, *Sharia Law: An Introduction*, supra note 4, p. 50.

⁶⁸ Kamali, *Source, Nature and Objectives of Shariah*, supra note 1, p. 221.

በመሆኑም *ኢጅቲሒድ ሊደረግባቸውና አስፈላጊው የሕግ ለውጥና ማሻሻያ ቢደረግባቸው የማይከለክሉ ናቸው።*⁶⁹

ሁለተኛው የቀጥሏል/ሆኖ መወሰኛ መስፈርት፣ የምንጩ ተዓማኒነት ነው። ቁርአንን በተመለከተ የተዓማኒነት (ሰብት - *Authenticity*) ጥያቄ ሊነሳበት የማይችል መሆኑ፣ በሁሉም ሊቃውንት ዘንድ የታመነና የተረጋገጠ በመሆኑ ቁርአን ከተዓማኒነት አኳያ ሆኖ ሊባል አይችልም።⁷⁰ ነገር ግን ሁለተኛ የሽሪዓ ምንጭ የሆነው ሱናሕ፣ ከነቢዩ ሙሀመድ ሕልፈት ከአንድ ምዕተ-ዓመታት በኋላ በዘገባዎች (*አሃዲስ*) የተሰባሰበ እና የተጠናቀረ በመሆኑ፣⁷¹ በአዘጋገቡ ሂደት ውስጥ በመስኩ ምሁራን በተለይ እንክፍኝና ድክመቶች (*ዒለል አል-ሀዲስ*) የተነሳ ሕግም ሆነ ሌላ ሐሳብ ያዘለ የሀዲስ ዘገባ ተዓማኒነቱ አጠያያቂ ሊሆን ስለሚችል፣ ሕግ-ክክ ሀዲሶች (*አሃዲስ አል-አህያም*) በዚህ መመዘኛ ሆኖ ክፍል ሥር ሊመደቡ ይችላሉ፤ በመሆኑም ለኢጅቲሒድ የተጋለጡ ይሆናሉ። ይህ ታሪካዊ እውነታ፣ በሱናሕ በኩል የተላለፈው የሽሪዓ ሕግ ለተለያዩ ሁኔታዎች ተለማጭ መሆን እንዲችል አድርጎታል።⁷² ከተዓማኒነት በተጨማሪ፣ የሀዲሶች ቋንቋዊ አወቃቀር፣ እንደ ቁርአናዊ ድንጋጌዎች ሁሉ ጥቅል (*ዐም*)፣ መጥለቅ (*ያልተገደበ*) ወዘተ. የድንጋጌ ቅርጾችን ሊይዙ የሚችሉ በመሆኑ፣ ይህ ቋንቋዊ ባህርያቸው የተለያየ ትርጉም እንዲሰጣቸው ምክንያት ስለሚሆን፣ በዚህ ረገድ ሆኖ እንዲሆኑና ሽሪዓው በኢጅቲሒድ አማካይነት የተለዋዋጭነት ባህርይ እንዲኖረው ያደርገዋል።⁷³

ባጠቃላይ ቁርአን በጥቂት ጉዳዮች ላይ ልዩ እና ዝርዝር ሕግጋትን ያካተተ ቢሆንም በዋናነት ግን በሁሉም የኢስላም ርዕሰ-ጉዳዮች ላይ ማለት ይቻላል፤ ጠቅላይ የሕግ መርሆዎችን ብቻ በመዘርጋት በትርጉም አማካይነት ዝርዝር ሕጎችን የመቅረጹ ሥራ ለሕግ ምሁራን ተትቷል። ዝርዝር ሕግጋት የሚደነግጉት የቁርአን አንቀጾች ራሳቸው፣ በጥቅል መርሆዎች ሥር የሚካተቱ፣ ነገር ግን የመርሆዎቹን አተረጓጎም አቅጣጫ የሚያሳዩ የኢጅቲሒድ ማሳያዎች እንደሆኑ *ኢማም አሹሻጢቢ ያስረዳሉ።*⁷⁴ ይህን አይነተኛ የሽሪዓ ባህርይ መሠረት በማድረግ፣ በተለያዩ ዘመናት እና ማሕበረሰቦች ውስጥ የነበሩ የሽሪዓ ሊቃውንት እንደ ወቅቱ እና አካባቢያዊ ሁኔታቸው፣ በሆኖ የቁርአን እና የሱናሕ ድንጋጌዎች ላይ የተለያዩ አረዳድ እና አፈጻጸም ሲከተሉ ቆይተዋል።

ሌላው የሽሪዓውን የተለማጭነት ባህርይ የሚያስረዳው ነጥብ፣ መጠነ-ሰፊ የሆነ የሕግ አረዳድ ልዩነት (*ኢኸቲላፍ*) እና በውጤቱም ራሳቸውን ችለው መቆም የቻሉ የሕግ ጥናት ክፍሎች (*መዛኪብ*) መፈጠራቸው በራሱ፣ ሽሪዓ የተለያዩ የሕግ አተረጓጎሞችን፣ አፈጻጸሞችን እና ብዙኃኑን የሚያስተናግድበት፣ ብሎም የሚያበረታታበት ሰፊ መደብ ያለው መሆኑን መገንዘብ ይቻላል። የሽሪዓ ዋና ዓላማ የሕብረተሰቡን ጥቅም (*መሷሊሕ*) ማስጠበቅ፣ ጉዳትን ወደም ብልሹነትን (*መፍሰዳሕ*) መቀነስ/ማስወገድ እና ፍትሕን ማስፈን እንደመሆኑ፣ በውስጡ የያዘቸው ሕግጋት እነዚህን ታላላቅ ዓላማዎች ማሳካት

⁶⁹ Kamali, *Sharia Law: An Introduction*, *supra* note 4, p. 50.

⁷⁰ Kamali, *Principles of Islamic Jurisprudence*, *supra* note 21, p. 21.

⁷¹ Jamila Shaukat, Classification of Hadith Literature, *Islamic Studies*, Vol. 24, No. 3 (1985), p. 1.

⁷² Kamali, *Sharia Law: An Introduction*, *supra* note 4, p. 52.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Kamali, Source, Nature and Objectives of Shariah, *supra* note 1, p. 220.

በማይችሉበት ሁኔታ፣ እንዲያውም ደረቅ አፈፃፀማቸውን መከተል ያልተጠበቀ ግለሰባዊና ማህበረሰባዊ ጉዳትን፣ ከፍትሕ እና ክርትዕ ጋር የሚቃረን ውጤትን የሚያስከትል ከሆነ፣ ሕጎች አስፈላጊውን ማሻሻያ ብሎም ለውጥ ሊደረግባቸውና ዓላማዎች እውን መሆን የሚችሉበትን የሕግ አረዳድ እና ባህል ማስፈን ያስፈልጋል። ሽሪው በምንም አይነት ሁኔታ ቢሆን ሊለወጥ ወይም ሊሻሻል አይችልም በማለት የሕጉን ቃላት ብቻ መከተል ያስፈልጋል የሚለው እይታ፣ ከግንዛቤ እጥረት መሆኑን እንደ ኢብን አል-ቀይም አል-ጀውዚያሕ እና ኢብን-ተይሚያሕ ያሉ የቀደምት ሊቃውንት፣ እንዲሁም እንደ ሙሀመድ ኢቅባል ያሉ የክፍለ-ዘመኑ የመስሊም ተሃድሶ መሪዎች በአንክር ያስረዳሉ።⁷⁵

ማጠቃለያ

ስለሽሪ ሕግ ምንነት፣ መሠረተ-ሐሳቦችና መዝጫዎች የሚያጠና ሐሳብ አል-ፊቅሕ የተሰኘ ጥንታዊ የአውቀት መስክ ያለ ሲሆን፣ በመስኩ የድርሳናት እድገት መሠረት፣ ሽሪዓ በኢስላም ሃይማኖት ውስጥ የሚገኝ መለኮታዊ የሕግ ማዕቀፍ ሲሆን፣ ሁለት መሠረታዊ ምንጮች አሉት፤ እነሱም፣ ራዕያዊ ምንጮች (ቁርአን እና ሱናሕ) እና አመክንዮአዊ ምርምር (ኢጅቲሐድ) ናቸው። በራዕያዊ ቀዳሚ የሽሪዓ ምንጮች ውስጥ የሚገኙ ሕጎች በአብዛሀኛው የጥቅልነትና የመርሆነት ባህርይ ያላቸው በመሆኑ፣ ለአመክንዮአዊ የሕግ ምርምር መነሻ እና መንደርደሪያ የሚሆኑ እንጂ፣ ዘርፈ-ብዙና ተለዋዋጭ የሕይወት መስተጋብሮችንና ግንኙነቶችን የሚገዙ ዝርዝር ሕጎችን አይደነግጉም። በመሆኑም ሰፊው የሽሪዓ ሕግ ክፍል (ፊቅሕ) በኢጅቲሐድ አማካይነት እንዲዘረጋ ምክንያት ሆኗል። ከዚሁ ጋር ተያይዞ፣ ሽሪዓ፣ የሊቃውንት ሕግ የሚል መጠሪያ እንዳገኘ ተገልጿል። ሽሪዓ፣ በቀዳሚ ምንጮቹ ውስጥ በዋናነት የሕግ መርሆዎችን ብቻ ማከተቱ እና በጥቂት ጉዳዮች ላይ ብቻ ሲቀር፣ ጠቅላላው የሽሪዓ የሕግ ማዕቀፍ ኢጅቲሐዳዊ ምንጭ ያለው መሆኑ፣ ተጨባጭ እውነታዎችን የማገናዝብ፣ ሂደታዊ የለውጥ መንገድ የመከተል አቅም እና የተለማጭነት ባሕርያት እንዲኖሩት አስችሎታል።

በመጨረሻም በኢትዮጵያ የሽሪዓ ፍርድ ቤቶች ተፈጻሚ እየሆነ ያለው የቤተሰብ፣ የውርስ፣ የስጦታ (ሒባ) ወዘተ. የሽሪዓ ድንጋጌዎች፣ ከላይ በቀረበው የመግቢያ ዳሰሳ እና ከአሰራ አል-ፊቅሕ የጥናት መስክ ተቀንጭቦ እንደቀረበው፣ የሽሪዓ ጠቅላላ መርሆዎችን፣ ዓላማዎችን እና ባህርያትን መሠረት ያደረገና ያገናዘበ መሆን ይገባል።

⁷⁵ Ibid, p. 55.

Sharia Law: Its Nature, Characteristics and Sources

Alyu Abate Yimam*

Abstract

Sharia can be defined as a divinely inspired legal system that exists within the religious of framework of Islam. Sharia represents two distinct but directly related sets of laws. The first segment consists of theories, principles, and objectives that serve as foundations for the promulgation and interpretation of specific laws. There is an independent discipline devoted to the study of philosophical and juristic principles of Sharia law known as Principles of Islamic Jurisprudence (*Usul al-Fiqh*). The other part of Sharia is concerned with the regulation and guidance of every day interaction of individuals and society. This part of Sharia espouses detail legal rulings on the worldly matters (*Mua'malat*) on one hand and set of rules governing ritual matters (*Ibadat*) on the other. The *Mua'malat* laws have the objectives of realizing personal and public benefit, ensure peace and wellbeing and prevention of harm and corruption in a society. Sharia has all important attributes of rationality, gradualness and adaptability that are essential for effective governance of human relationships at all times and circumstances.

Key Words

Sharia, *Fiqh*, Source of Sharia, Quran, *Sunnah*, *Ijtihad*, Adaptability, Rationality

* (LL.B, LL.M, PhD Student, School of Law, Bahir Dar University) Email: alyuabate09@gmail.com